

terst initierat bidrag till en diskussion om kulturarv och restaurering som bör engagera många, både inom och utom museivärlden.

My Hellsing, Örebro

Nils-Erik Landell: *Gustav III och det ofullbordade slottet*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 237 s., ill. ISBN 978-91-7331-311-7.

Boken handlar om Hagaparken och Gustav III:s drömmar och planer på att bygga det stora Haga slott och den stora engelska parken runt Brunnsvikens stränder i Stockholm; men Haga slott blev aldrig mer än en källarvåning. Boken är ett resultat av författarens talrika natur- och kulturutflykter i Haga. Gustav III:s engelska park är hjärtat i Sveriges första nationalstadspark som bildades i mitten av 1990-talet för att skydda naturen och historiska byggnader. Nils-Erik Landell anser att all samhälls- och stadsplanering borde inspireras av den engelska parkkonstens ideal.

Landell berättar om Hagaparkens växter, som han har fotograferat och illustrerat boken med. Parkens planterade växter blandas med vilda, vilket bidrar till de pittoreska och överraskande inslag som engelska parker skall innehålla. Gustav III var besjälad av naturen och såg sagofigurer, gudar och gudinnor skymta mellan träden. Naturen besjälades också det ofullbordade slottet och ger det liv. Flera av parkens växter är värdefulla kulturminnen.

Författaren väver samman planeringen av slottet med andra händelser i kungens liv inom familjen, umgängeslivet, politiken och kulturlivet. Landell citerar utdrag ur brev och dagböcker skrivna av kungens bekanta. Det var ett intensivt brevskrivande på Gustav III:s tid och det fungerade som nyhetsförmedling. Det var också på modet att skriva dagbok.

Det viktigaste ögonvittnet är prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta av Holstein-Gottorp (1759–1818), gift med Gustav III:s bror hertig Carl. Dagboken är skriven på franska och omfattar flera band, från 1775 till 1817. Eftersom hertig Carl hellre umgicks med sin älskarinna kunde prinsessan själv bestämma över sitt liv. Hon var intellektuell och läste både romaner och historisk litteratur. Hennes förhoppning var att dagboken skulle bli en historisk källa. Dagböckerna berättar om en mängd personer, händelser och skvallar inom de ledande skikten. Kommentarer om olika personers utseende och

beteende är avslöjande och ibland elaka. Om kungen skrev prinsessan att han var osnygg och hade dålig andedräkt och om grevinnan Höpken står följande att läsa:

Om skrynklor i pannan, infallna ögon, en något skadad näsa kunde hos en Venus tillåtas och ersättas genom luxuriöse attituder, en behaglig växt, vackra ben och en väl skapad kropp, så torde grevinnan Höpken blifva en fullkomlig Venus.

Dagboken är översatt och utgiven på P.A. Norstedts & söners förlag 1902–1942. Landell har också hämtat citat ur samlingsverket *Svenska memoarer och bref*, del 1–10, utgivna av Henrik Schück och Oscar Levertin åren 1900–1905.

De politiska intrigererna var hela tiden närvarande under det att Gustav III planerade Haga slott. Politiken var en familjeangelägenhet. Mot föräldrarnas vilja gifte sig Gustav med den danska prinsessan Sofia Magdalena. Ett förbund med Danmark-Norge passade däremot ständerna. Gustav sökte personlig frihet med studier och genom att planera trädgårdar vid de kungliga slotten.

De äktenskapliga svårigheterna gjorde sig påminda när både hovet och riket i stort hoppades på en tronarvinge. Skvallret pågick inom alla samhällsskikt, och liksom änkedrottningen misstänkte man att sonen Gustaf Adolf, född 1778, var oäkting. Kungaparets andra barn, Carl Gustaf, född 1782, avled i späid ålder i lunginflammation. Gustav III fick brev med goda råd om medicinering från sin kusin kejsarinnan Katarina den stora av Ryssland. Familjekänslan kunde dock inte hindra deras ömsesidiga misstro mot varandra i politiska sammanhang.

Kronprins Gustav hade köpt egendomen Haga 1771 eftersom den var lämpad för att anlägga en engelsk park, vilket blivit på modet i Europa. Gustav III inspirerades av den svensk-brittiske arkitekten William Chambers (1723–1796). Haga blev hans tillflyktsort för att få arbetsro och där utarbetade han många av sina politiska åtgärder. Statskuppen som verkställdes den 19 augusti 1772 planerades på Haga. Partistriderna upphörde och Carl Michael Bellman hyllade kungen med dikten "Gustafs skål". Flygblad om den frihetsälskande kungen spreds i hela Sverige. Inte ens hungersnöden kunde dämpa glädjeyran. Den turkiska paviljongen på Haga var en av de få byggnader av alla planerade som blev uppförd. I den hölls de s.k. Hagakonseljerna, där Gustav III förberedde kriget mot Ryssland 1788. Gustav III planerade också olika reformer inom kulturlivet. Det

gällde inte minst teaterlivet och slottsparkernas natur som var som en teaterscen för honom.

Fredrik Magnus Piper (1746–1824) blev 1780 hovintendent för de kungliga lustparkerna och fick uppdraget att anlägga den engelska parken vid Haga. 1783 reste Gustav III, Gustaf Mauritz Armfelt och Johan Tobias Sergel till Italien för att studera antika minnesmärken, konst och renässansvillor. Efter hemkomsten namngavs Brunnsvikens stränder efter de platser man besökt. Olof Tempelman (1745–1816) fick uppdraget att rita det nya Haga slott. Det inspirerades av Andrea Palladios Villa Rotunda i Vicenza. Det hade antik stil med kolonner och rundad takkupol. Grundstenen till Haga slott lades den 19 augusti 1786, på 14-årsdagen av Gustav III:s statskupp.

Olof Tempelman fråntogs uppgiften som chefsarkitekt 1787 och ersattes av Louis Jean Desprez (1743–1804). En sägen som förstärker intrycket av kungens impulsiva beslut gör gällande att de båda möttes för första gången när Desprez satt och tecknade på ett palats vid ingången till Peterskyrkan i Rom. Han var en person i Gustav III:s smak och han kom att arbeta som arkitekt, målare, teaterdekoratör och blev även direktör för den Kungliga Operan som kungen grundat. Desprez egen fantasi bestämde hur arkitekturen skulle utformas. Det var raka motsatsen till Hagas konsekvente parkarkitekt Fredrik Magnus Piper, som aldrig avvek från den engelska parkens kännetecken.

Arkitekterna utförde mängder av ritningar på byggnader som aldrig blev uppförda. Det berodde på att Gustav III tyckte om att delta i ritningsarbetet, men han ändrade sig ständigt. Arbetena led alltid brist på pengar. Kringen kostade pengar och Sverige var ett fattigt land där folk svalt. Parken bekostades genom att kungens vänner uppförde privata villor och trädgårdar utmed Brunnsvikens stränder. Gustav III försökte även förbättra ekonomin genom att anställa alkemister för att göra guld.

Landell skriver att det finns en parallell mellan Gustav III:s och Desprez tvära kast mellan konst och arkitektur och deras hänsynslöst egoistiska sätt att leva ut sina behov och känslor inom privatlivet, vilket ledde till att slottsplanerna havererade. Desprez kärleksaffärer ledde till bekymmer både för honom själv och för kungen.

Tolvhundra soldater och ryska krigsfångar arbetade dag och natt. Byggherren bortsåg från allt berg som måste sprängas och forslas bort. Det verkar som om planerna inte var realistiska med tanke på 1700-talets tekniska möjligheter. Ny och framtida teknik anas i planeringen av fontänerna. En ångmaskin skulle pumpa

upp vattnet till en reservoar. En ångmaskin hade behövts även för anläggningsarbetena.

När kungen blev skjuten på maskeradbalen den 16 mars 1792 upphörde arbetena med Haga slott. In i det sista pågick intrigerna. Kungens gunstling Gustaf Mauritz Armfelt blir anklagad för landsförräderi och gick slutligen i rysk tjänst och blev den förste ryske generalguvernören i Finland.

Nils-Erik Landells bok är en personligt författad populärvetenskaplig berättelse om Haga slott och park som på ett inspirerande sätt sammanför kulturhistoria och naturupplevelser. Författaren fångar också upp vår tids trädgårdsintresse. Fotografierna är vältagna och litteraturförteckningen gör det möjligt att fördjupa sig i 1700-talets historia.

Göran Sjögård, Lund

Göran Ulväng: *Herrgårdarnas historia. Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar*. Hallgren & Björklund Förlag, Uppsala 2009. 512 s., ill., därav ett stort antal i färg. ISBN 978-91-86041-04-5.

Göran Ulväng disputerade 2004 i ekonomisk-historia i Uppsala på avhandlingen *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*. Den anmälades av Kerstin Sundberg i *Rig* 2005:1. I denna nya bok återvänder han till ämnet, även nu med samma uppländska herrgårdar i fokus, eller mer precist uttryckt herrgårdarna i gamla Lagunda härad, trakten söder om Örsundsbro, Örsundaån och Lårstaviken, vad som före 1971 var Lagunda kommun. Ja, han tar i studien även med Gryta socken i Hagunda härad, omedelbart norr om Örsundaån. Men nu handlar det enbart om herrgårdarna och han har ett längre tidsperspektiv. Eftersom tillägget av Gryta socken inte motiveras närmare, får jag våga mig på att föreslå en underförstådd motivering: Gryta hör till samma rika slättbygd som sträcker sig söder om ån, innehåller två av områdets allra intressantaste herrgårdar (Salnecke och Höja) och är därtill den socken där Ulväng själv bor, på en gård (Husby) som tillhör de studerade objekten.

Boken består av två delar. I den första diskuteras herrgårdarnas historia i bygden, de första säterierna, godsens ekonomiska organisation, gårdarnas exteriörer och interiörer, utvecklingen från medeltidens slut fram till våra dagar. I den andra delen presenteras de olika